

*В търсене на причината и механизмите на езиковия развой.
По повод на книгата на Антоанета Попова За аналитизма на
българския език. София, ЕТО, 2008. 150 с.*

Валентин Гешев (София)

Книгата си *За аналитизма на българския език* Антоанета Попова започва с кратък предговор, писан през август 2008 г. Дори няколко изречения, от които се състои предговорът, дават достатъчно ясна представа, че ни предстои среща с автор оригинален (на фона на българския езиковедски процес) и дълбоко мотивиран в порива си да осветли механизмите на развой на българската езикова структура като част от механизмите на езиковия развой въобще. Че мотивите на А. Попова са дълбоко лични и чисто познавателни – въпрос единствено на научна рефлексия и авторефлексия – ни подсказва фактът, че книгата излезе точно в момент, когато тя (неочаквано за колегите си) реши да напусне образователната институция, в която работеше, и да се откаже от по-нататъшна формална академична кариера.

Още от предговора става ясно, че авторката ще търси механизмите и причините на езиковия развой във взаимодействието между равнищата на езиковата структура и между езика и обществените условия, историческия фон на неговото развитие. Аналитизма, който в българската езиковедска традиция се свързва най-вече с безпадежността, А. Попова свързва преди всичко със семантичния и формален развой на предиката: „Езиковият материал, който прегледах, натрапчиво ми показва къде трябва да търся новумите – в предикацията, в главното „основание за съществуване“ на езика“ (с. 5). Още тук тя представя с няколко думи оригиналната си хипотеза за *еталонната аналитичност на българската предикация* в периода преди новобългарската държавност. Ще си позволя да представя по-дълъг цитат:

„Смятам, че новата предикация е била доста интензивен процес още в старобългарския период, но това все още е началото. В силата му откриваме процеса в дамаскината и ранновъзрожденската книжнина, резултатите от него съществуват в почти неизменен вид в първите десетилетия на XX в. Поради късна-

та нова българска държавност езикът от новобългарския период преди държавата излиза в „чистия си вид“, непритеснен от нормативна строгост, оставен на саморазвитие. Така той ясно изявява структурните механизми, които са го довели до аналитизма, които впоследствие, с поемане на нормализаторската функция от държавата, биват по-заглушени и прибулени“ (с. 5).

Склонен съм донякъде да „оневиня“ новобългарската държава. Според мене тя просто кодифицира влиянието на престижните световни езици върху езиковото поведение на българската интелигенция – интелигенция и до днес податлива много повече към съзнателна и подсъзнателна глобализация на всички езикови равнища (включително и в синтаксиса), отколкото към някакво осъзнаване и най-вече ценене на спецификата на собствения език, особено на неговите преддържавни, да не говорим за неписмени хипостази. Дори и най-прекрасното българско село или възрожденско градче не могат да са по-интересни (камо ли по-престижни) за масовия български интелигент, отколкото задаващите модата, включително и езиковата, световни столици и мегаполиси.

Извън това обаче държа да подчертая, че А. Попова ни поднася своеобразна хипотеза относно сложното взаимодействие в тройката *книжовен език – външни условия/влияния върху езика – саморазвитие на езиковата структура* в случая с историята на българския език. Изкушавам се да поставя това в контекста на подобни усилия и на други колеги от катедрата, в която А. Попова доскоро работеше, най-вече на Н. Иванова (1988, 1990, 1997 и др.), но и на В. Гешев (2009) – усилия, обединени по-скоро от общ познавателен порив, отколкото от общ подход или общи конкретни изследователски резултати.

В предговора си А. Попова набелязва и други две основни теми, относително слабо разработени в българската езиковедска традиция, които ще я занимават в по-нататъшното изложение: българо-гръцките езикови взаимоотношения, особено в областта на лексикалната съчетаемост и синтаксиса, и историческото взаимоотношение между паратаксис и хипотаксис. Впрочем заглавията на петте глави на книгата са: *За предиката в българския език; Инвазията на новия тип предикат; За значимостта на българо-гръцките езикови паралели; Аналитизъм и предложна система; Взривеният хипотаксис*.

Известно място А. Попова отделя на критиката на представата за аналитизъм в българската езиковедска традиция и по-конкретно на представата, че „функциите на падежите са поети от предлозите“ (с. 7). Тя критикува и опитите да се изчисли индексът на аналитизъм на българския език или да се отрече аналитизмът като негово свойство. Взема отношение и към формализма в езикознанието, и към подхода на Филмор, който „привлича присъствието на модела на света в човешкото съзнание“ (с. 9). Синтетизма авторката разглежда като „условие и подготовка“ за аналитизма (с. 10). Според нея синтетизмът завещава на аналитизма „съдържанието падеж“ (бих казал – падежното значение, семантичния падеж). При това наследяване „не е необходимо на определена форма с дадено количество функция да отговаря нова форма с равно количество функция – така би било, ако приемем например предлозите за наследници на падежите“, а езикът осъществява „основни вътрешни реформи, така че настъпва взаимна ин-

терференция на областите на името и глагола, като целта на тези преустройства е образуването на нов тип опозиции“ (с. 11).

Изследването на взаимодействието между име и глагол безспорно е правилен и необходим път към изясняване на механизмите и причините за исторически настъпилата безпадежност, т. е. на безпадежността, сменила по-старо и добре засвидетелствано езиково състояние с добре функционираща и добре развита система от формални падежи. Макар и по правило пренебрегвана (недоразбирана и недооценявана) от специалистите по история на българския език, тази идея не е съвсем нова. Преди тридесет години тя е убедително представена и доказана от Д. Станишева (1981) въз основа на анализ на семантиката и съчетаемостта (лексикална и синтактична) на българските глаголи за движение. Разбира се, темата за глаголно-именното взаимодействие е достатъчно обширна и тук приносът на А. Попова е безспорен, значим и самобитен.

За целите на анализа на предикацията А. Попова въвежда понятия като *изходна ситуация* и *резултатна ситуация* (с. 14), *метафоричен локус*, *каузатив-промяна*, *каузатив-сътворяване* (с. 15), както и различни комбинации на признаците *статичност* и *динамичност* с признаците *агресивност* и *пациентивност* (12–13), наричани съответно *обектна динамика* (напр. *правя го щастлив*), *обектна статика* (напр. „намирам вратата отворена“), *вътрешносубектна промяна на признака* (напр. „ставам весел“), *вътрешносубектно траене на признак* (напр. „той е млад“ – с. 14). По същество това са видове семантични класове предикати, които авторката използва при представянето и класификацията на конкретния езиков материал. Важно в анализа ѝ е и понятието *оператор*, с което тя назовава „вербалния компонент в предикативните типове“ и което според нея „не означава степен на десемантизация, делексикализация, абстрактност в значението, а посочва нова функция, нов статус на езиковата единица“ (с. 15). Именната съставка на предикатите е наречена денотат, който може да бъде веществен, невеществен и процесуален; неодоушевен, одоушевен или от култовата сфера. Оригинално са решени различни конкретни случаи, например предикациите с оператори като *пазя*, *държа*, *намирам*, *оставям* са класифицирани като *субективация на битиен факт* (с. 19).

Оригинален обем и обхват имат и понятията *предикатив* и *интервент*. Авторката предупреждава, че „...под предикатив тук се разбира понятие много по-широко от традиционното сказуемно определение. Глаголите-оператори изтеглят в позиция на предикатив „части на изречението“, които не сме свикнали да виждаме в предикативна функция“. За нея основната характеристика на предикатива е „съпричастност към признаците на партиципантите, изразени на синтактично равнище в подлога и прякото допълнение. Носители на тази функция могат да бъдат: съществително, прилагателно, причастие, наречие, препозиционална конструкция, финитна глаголна форма със съответни придружители, определяна като подчинено изречение (*виждал ли си го да плаче*)“ (с. 28). Според признаците пациентивност/агресивност така определените предикативи се делят на две големи групи: I предикатив (съотнесен с изреченския субект) и II предикатив, „където агресивността, външната намеса в битието на обектите (признаците им) предизвиква появата на синтактичната равнина на т. нар. второ ска-

зуюмно определение или втори винителен“ (с. 28). Така сред различните видове предикативи А. Попова поставя и случаи като: *ѡтъхождааѡта радѡуѡшта са; ѡ прѣвѣивѣ многы часы въ тѣхѣ ранахѣ; дрѣжитѣ насѣ насрѣдоу рѣкы* (с. 28).

Интервентът в понятийния апарат на книгата е свързан с вече споменатата субективация на битиен факт. Така на с. 22 освен че се обяснява, че субективацията е експлициране на интервента, се подчертава, че старобългарският глагол-оператор имѣти „излиза от своята тясна посесивна роля и започва да изразява върху широка скала субектна съотнесеност: съотнася признак на обект с интервента“.

Представен и анализиран е богат старобългарски (15–33) и новобългарски (33–58) материал, като последният е почерпен от езика на Софрониевия препис на Паисиевата *История славеноболгарская, Свищовския дамаскин* и Вазовата *Нова земя*. Отделно внимание е отделено на старобългарските и новобългарските оператори-глаголи за *инициирано (принудително) движение, самостоятелно движение, иницииран (принудителен) покой, самостоятелен покой*, както и съответно на операторите от тип 'давам' и тип 'получавам' (59–65). Описани и класифицирани са семантичните характеристики и формалните свойства (участие на различни части на речта, лексикална съчетаемост, падежна рекция, възможност за синтактични трансформации) на конструкциите, чието ядро са изследваните глаголи-оператори, равнозначни според авторката на аналитични предикации. В същия дух се представя и анализира новобългарски материал от *Тихонравовия дамаскин, Христопитията* на Райно Попович и *Самоковската ерминия* (70–99). Представени са паралели от историята на английския език и др.

Така А. Попова представя нещо, което може да се нарече своеобразна *теория за аналитичната предикация*. Тя е ценна с представения и анализиран български (старобългарски и несъвременен новобългарски) материал, с начина, по който забелязва и илюстрира преливането между различните формални езикови равнища (без фонетичното), действителното взаимодействие между формообразуване, причастни конструкции, синтаксис на простото изречение и синтаксис на сложното изречение – взаимодействие, чиято динамика може да се нарече с използваното от авторката (например на с. 33, 67) понятие *насложена предикативност*.

Останалите части на книгата, посветени съответно на българо-гръцките паралели (не само синтактични, но и в речевия етикет, във фразеологията, заедно с различия в способността да се различават формално каузативните от процесуалните глаголи (100–114), на обобщаването на значението на предлозите в историята на българския език и доближаването им до значението на частите на изречението (115–134) и на особения развой на съвременните български относителни изречения, особено в поетичната и в разговорната реч (135–150), са относително самостоятелни и ценни сами по себе си щрихи към изследването на общия проблем за развой на българския език. Привеждам за илюстрация само малка част от разглежданите в последната глава (147–148) примери:

*Дето ми даде ножицата не реже добре.
Дето идва сутринта момчето е брат ѝ.
Дето течеше от тавана вече не тече.*

*Дето чух по радиото за него излезе истина.
Помниш ли дето ти дадох една книга?
Дето поспяхме след обяд ни се отрази добре.*

Такива и много други – и подобни, и различни – примери и явления са подложени на семантичен, синтактичен и референтен анализ. Може да се преразказва дълго, а ако се прочете, има и какво да се научи, и върху какво да се размишлява.

И тъкмо върху размислите, които книгата на А. Попова буди, искам да се съсредоточа.

Несъмнено е, че тя разглежда по нов начин и с ново качество различни аспекти и конкретни прояви на развоя на българския език. И това е безспорен неин принос и нейно достойнство. Не винаги обаче е еднозначна (поне според мене) връзката на разглежданите и анализирани явления с понятието *анализъм*. Не винаги мога да се съглася и с предлаганата от А. Попова хронология и причинно-следствени връзки между явленията.

Ще започна с нещо, с което не само съм напълно съгласен, но и което ми помогна да осмисля въпрос, на който сам вероятно не бих могъл да намеря отговор. Това е идеята на А. Попова, че част от предлозите в историята на българския език („предлозите от ядрото“) обобщават значението си и го доближават до значението на частите на изречението. Тя е формулирана още през 1983 г. (срв. Попова 1983: 54). В своя скорошна публикация (Гешев 2010) се опрях на тая идея и изказах мнение, че падежите от новобалкански тип – а такава е и ранно-новобългарската падежна система от XVII в. – със и без предлози имат значение/функция и съответно са се специализирали да *маркират частите на изречението в дадена йерархия според синтагматичната им близост до предиката*: именителният падеж (употребяван винаги без предлози) маркира най-високо стоящия в синтактичната йерархия на именните групи подлог; винителният падеж без предлози – следващото в йерархията пряко допълнение (понякога и несъгласуваното определение); дателният падеж (също употребяван винаги без предлози) – сравнително по-отдалечените от предиката несъгласувано определение и непряко допълнение; винителният падеж с предлози – различни предложни допълнения и обстоятелства.

Напълно съм съгласен с оценката, която А. Попова дава на българо-гръцките езикови отношения като резултат „от продължителна общност на историческата съдба“, като „по-задълбочено езиково единство, отколкото са влиянията – и хронологически по-дълговечно, и качествено по-сложно, едно структурно-езиково единство“ (100–101). Представената в книгата разработка върху българо-гръцките езикови отношения в известна степен компенсира почти хроничната липса на съвременни изследвания върху историята на българския език, които да съдържат компетентен анализ на гръцка и особено на новогръцка езикова субстанция.

Във връзка с изясняването и оценката на българо-гръцките езикови отношения А. Попова въвежда понятието фразеологичен езиков тип: „Фразеологичният тип се определя от езиковата структура. Един е той за аналитичните, друг – за синтетичните езици“ (с. 106). Идеята е перспективна за по-нататъшни изследва-

ния, но засега стои въпросът дали общата гръцко-българска фразеология доказва наличието на специфичен фразеологичен тип на аналитичните езици или е просто следствие от интензивно историческо взаимодействие между два езика. Чешкият език например е „типичен синтетичен език“, но във фразеологията и особено във фразеологичното поведение на глагола *имам* (срв. Младенова 2008: 260–263) проявява значителна близост с романските езици и с немския език.

Пресилен е според мене идеята за „българо-гръцка езикова общност“ още в старобългарската епоха (с. 106). Тази идея се нуждае от подробно доказване, основано на конкретни факти от онова време, каквито могат и да липсват. Нямаме никаква основана върху документи представа как точно са говорили останалите славяни по същото време. В праславянски, а това значи и в предписмения славянобългарски, почти няма гръцки заемки, затова пък има многобройни германски и по-малко на брой, но важни ирански заемки. Дори заемките от келтски и латински са повече, отколкото заемките от гръцки. От друга страна гръцкият език е придобил близка до днешната структура едва след XI в. и тя е отразена в тогавашни византийски светски текстове (срв. Браунинг 1983: 4, 37, 72–74).

Въпросът за общата гръцко-българска фразеология може да се реши убедително само ако се привлече и албански, румънски и турски материал. Българската и албанската фразеология например са практически еднакви (срв. Бело 2006), но и най-ранните албански и румънски текстове не са по-ранни от османската епоха, а светските византийски текстове след XI в. са предимно поетически произведения и вероятно съдържат недостатъчен фразеологичен материал. Накратко – трудно може да се докаже, че общата гръцко-българска (и изобщо балканска) фразеология не е продукт на общия езиков климат по времето на Османската империя.

Пак според данни от писмените паметници силна тенденция към изравняване на българския и гръцкия морфосинтаксис се появява едва през първата половина на XV в. Историческият момент не е случаен. По това време европейската част на Османската държава съпада с българската езикова територия. Албания, Сърбия, Гърция, Цариград (известно време дори Солун) остават извън нея. Трудно е да го докажем, но по принцип е имало условия за койнеизация на българския език и за интензивното му използване като (неофициално?) средство за общуване от хора с различен произход. В това общуване вероятно са участвали и следващи общата посока на османското нашествие жители на северозападна Мала Азия и на земите около Мраморно море с гръцко езиково съзнание – някои християни, а някои вече приели исляма. Това според мене е повратният момент в балканизацията на българската езикова структура (срв. Гешев 2007: 46–47).

Не мога да възразя нищо и по въпроса за „взривения“ новобългарски хипотаксис. Смятам, че си заслужава направените в това отношение наблюдения да бъдат доразвити, особено в теоретичен план.

Авторката с право разглежда старобългарския език като самобитен, като различен от другите славянски езици (имайки предвид най-вече съвременното им състояние). За нея обаче той е самобитен, защото вече е тръгнал, особено в областта на предикацията, към аналитизъм, а останалите славянски езици и до

ден днешен още не са. Известно ѝ е, че в по-старите си състояния останалите славянски езици проявяват известна структурна близост със старобългарския, но е склонна да приеме това за някакво влияние (книжовно?), което впоследствие отстъпва от езика: „Засвидетелстваните в отдалечени исторически периоди подобни на българските конструкции, вероятен плод и на влияние, са нежизнени, непродуктивни, отстъпили в по-нататъшното развитие на езика...“ (с. 31). Това виждане на А. Попова се вписва в една широко разпространена представа, че старобългарският език е балканизизиран отрано, че неговата структура е по-напреднала, по-иновационна от структурите на останалите, включително и на съвременните, славянски езици.

Старобългарската езикова структура обаче – такава, каквато е засвидетелствана в най-старите писмени паметници – е с хиляда години по-стара от структурата на съвременните славянски езици. Тя е представител (вариант) на праславянската езикова структура от края на първото хилядолетие. Нейната архаичност на морфологично равнище е очевидна още от пръв поглед – описанието на морфологичния развой на който да е славянски език започва от къснопраславянското състояние, смятано за изходно, но възстановимо главно въз основа на старобългарските данни. Конкретните изследвания показват, че това важи и за синтаксиса. За старобългарски са обичайни архаични падежни употреби, спонтанно проявяващи се и в най-старите писмени паметници на останалите славянски езици, но изчезващи в по-нататъшният им развой (срв. напр. Станишева 1966, 1986; Гешев 1999). Синтактичният строй на старобългарският език е по-древен от синтактичният строй на съвременните славянски езици – той е представител на едно по-древно синтактично състояние.

Ярко доказателство за това е широкото разпространение в него на твърде сложни и разнообразни причастни конструкции, които са равнозначни на прости изречения (най-вече подчинени) в състава на сложното изречение. По принцип този вид конструкции с течение на времето излиза от употреба в отделните славянски езици, включително и в книжовните им разновидности, изместени от същинските подчинени или съчинени изречения. Излизат от употреба и цели класове причастия – отчасти напълно, отчасти поради трансформирането им в деепричастия или в прилагателни. Понеже това е по-ярко изразено в така наречения народен (разговорен, фолклорен, диалектен и т. н.) език, много слависти и в миналото, и днес смятат сложните причастни конструкции – свършено необичайни за езиковото съзнание на който да е съвременен славянин – за продукт на книжовно влияние (гръцко и латинско) и за свойство единствено на стария писмен (книжовен) език. Това е свършено погрешно: причастните конструкции, равнозначни на прости изречения, са древен начин за сглобяване на сложното изречение и са обичайни за многобройни неиндоевропейски и индоевропейски езици по целия свят, особено за ония, които имат сложна морфология. Тяхната сложност е признак за тяхната архаичност – както подчертава О. Йесперсен, „Простотата на изразните средства в езиковата структура не е изначално, а производно качество“ (Йесперсен 1969: 395). Те се използват редовно вместо подчинени изречения със спрегаеми глаголни форми, например в съвременния турски език (срв. Гълъбов 1949: 357–371). Разнообразни са причастните конструкции и в

съвременните балтийски езици, и то различни и по структура, и по употреба в литовски и латвийски (срв. Ерхарт 1984, 153–158), което показва че там те не са привнесена отвън, особено от гръцки и латински, категория. А и самите гръцки и латински причастни конструкции откъде са се появили? Книжовниците ли са ги измислили? Причастията, а оттук и причастните конструкции в индоевропейските езици имат общ възстановим архетип. Наличието на цели класове причастия – включително и в праславянски/старобългарски е безсмислено, ако те не се използват в съответни причастни конструкции. Изчезването на причастните конструкции закономерно води до отпадането на част от класовете причастия от езиковата система, както се случва в славянските езици в следпраславянската епоха. А. Попова включва в анализа си усложнени старобългарски причастни конструкции от рода на *можетъ ли чловѣкъ ѿмъ пшеницѣ въ жнѣници своѣй лежаштъ и хранѣ ю* (с. 62) като примери, илюстриращи специфичния иновационен развой на старобългарския предикат (в случая плеонастичната според нея употреба на глагола *лежати*). Така тя де факто се разграничава от необоснованото, но доста разпространено мнение, че причастните конструкции не са органична част от историята и древната структура на славянските езици.

Що се отнася до историята на предикацията, вероятно в много отношения А. Попова е права, но за всеки отделен случай е нужно да се докаже, че е иновация, а не архаизъм. Понякога това не е така. На с. 31 тя твърди, че „унифицирането на формата на изреченски субект – I предикатив не може да се разглежда по друг начин освен като аналитична характеристика“ (става дума за случаи като *вѣстѣ вода топла*, където от двете страни на глагола *сѣм* имаме именни групи – съществително и прилагателно – в именителен падеж). Но „именителната реакция“ на глагола *сѣм* е общоиндоевропейско и навярно архаично явление. Дали е проява на аналитизъм е отделен въпрос. Общоиндоевропейско и старо явление е и двойният винителен падеж, който авторката свързва с „установяването на нови предикативни модели“ (с. 32). Ако се докаже експанзията на модела, явлението би било ново, но самият модел, изходната точка, е стар.

Определянето на старо и ново и на аналитизъм не е експлицитно изведено в изложението на А. Попова. Като цяло от казаното в книгата става ясно, че за нея аналитизъм означава по-голяма обобщеност в значението (в лексикалното значение?) на глагола-оператор, както и в значението на предлозите и на свързващите думи в сложното изречение. Движението към по-обобщено значение, особено в равнищата извън лексикалното, е общоприет признак на езиков напредък (срв. Йесперсен 1969, 421–429). Но наличието на глаголни корени с подчертано абстрактно значение, с чиято помощ в предикацията се включват именни корени с по-конкретно значение е стара черта на езиците. В кетския език например, който е подчертано синтетичен и аглутинативен, а в стадиално отношение е до голяма степен архаичен активен език, много често твърде дългата и морфологично сложна глаголна форма съдържа глаголен корен с най-общо значение на глагол-оператор, което се доуточнява от вмъкнат в нея именен инкорпорант, например *da-sul/ej-bo/k-(s)-a* ('почервявам') или *[di]-sibed/ej-bo/k-(s)-a* ('шептя'), където глаголен корен е само краесловната морфема *-a*, а инкорпоранти съответно *-sul-* и *-sibed-* (Вайда 2000, 35, 37).

А. Попова свързва еднозначно явлението *насложена предикативност* с аналитизма в езика. Когато разглежда трансформациите от вида на „човекът става богат → правя човека богат“, тя ги определя така: „Това явление можем да наречем изместване на субекта надясно по синтагматичната ос, а резултата – насложена предикативност“, като добавя, че „Насложената предикативност е една от основните характеристики на всеки аналитичен език“ (с. 33). Срв. също: „Разгледаните модели и техните характеристики говорят, че структурата на старобългарския език осезателно се пренастройва по посока на аналитизма. Именно в предиката трябва да се търсят корените на аналитичните прояви и именно предвид на неговата реформаторска роля в езика трябва да гледаме на старобългарския като на език, дълбоко узрял за аналитизма, език, в който вече е готов конфликтът между форма и съдържание“ (пак там). Става ясно, че за авторката аналитизмът (и присъщата му насложена предикативност) са новото, това, към което се стреми в развитието си езиковата структура. Любопитно е, че когато разглежда подобни явления, но вече в преддържавния новобългарски език, авторката ги определя вече не като причина за аналитизма, а като „компенсация на разрушените звена от системата на един синтетичен език – падежната парадигматика“ (с. 70).

Възникват обаче различни възражения. Ако обратното на насложена предикативност назовем условно разложена предикативност или обособена предикативност, с какво насложената предикативност е по-аналитична от разложената (или обособената) предикативност? Нима 'смятам го (за) умен' (типичен пример за насложена предикативност) е по-аналитично от 'смятам, че (той) е умен'? За да докажем, че е така, трябва да определим съответни критерии за това какво е аналитизъм. Лично аз не мога да си представя как биха изглеждали те. По-скоро всички повече или по-малко общоприети критерии за аналитизъм в езиковата структура¹ биха опровергали такова твърдение. Освен това, за да определим старобългарските модели на насложена предикативност като иновационни и прогресивни, трябва да докажем, че подобни модели не съществуват в останалите класически индоевропейски езици или в езици с още по-архаична синтактична, морфологична и лексикална структура, например в смисъла на контенсивната типология (според Климов 1977 и др.). Доколкото ми е известно, в последните поне каузативните глаголи са добре развит и формално обособен клас, често със специфични морфологични характеристики.

В такъв смисъл предложеният от авторката задълбочен и информативен анализ на старобългарските предикативни модели се съчетава с отсъствие на поне работно определение за аналитизъм и с недостатъчно обоснована представа за мястото – в еволюционен смисъл – на старобългарския език сред останалите класически индоевропейски езици.

Понякога представените от нея примери могат да имат и друго тълкуване. На с. 49 тя смята израза „не намираше своевременно“ (вместо *не намираше за своевременно*) във Вазовата *Нова земя* за проява на аналитизъм в оня новобългарски, който е бил все още по-малко повлиян от престижните близкородствени

¹ Срв. напр. у Гешев (1990).

езици. Но безпредложността в „не намираше съвременно“ може да е калка от руския безпредложен творителен падеж. Освен това не става ясно защо „не намираше съвременно“ е по-аналитично от „не намираше за съвременно“.

Важен момент в изложението на А. Попова са размислите (65–69) за развоя на глаголите оператори и за тяхната роля в движението на езиковата структура към аналитизъм. Показателен е следният цитат: „Погледът върху развитието на един аналитичен език показва формирането на определен тип опозиции, опозиции в системата на предикатите. Техните контури се забелязват много преди външните прояви на аналитизъм, най-обичайната от които е отпадането на именната падежна флексия. Когато се отърсва от старата формална обвивка, езикът притежава вече нова структура, нова настройка, която гарантира неговото по-нататъшно съществуване“ (с. 65). Освен за „нов тип опозиции“ авторката говори и за „външно“-аналитична форма“ на новите предикати – „т. е. те са повече от едносъставни“ (пак там). Според нея „инвариантите“ на новия тип опозиции „представляват обобщения от най-висок ранг“, а „Последиствията от установяването на новата опозиционна система – това е коренната промяна в синтагматичния облик на езика“ (с. 66).

Тук авторката говори и за „новия статус на прякото допълнение“, свързан с „новата аналитична преходност на глагола“ и с „изместването на субекта надясно по синтагматичната ос“ (66–67). Евантуална съпоставка с развоя на някой друг индоевропейски език (особено ако съвременното му състояние се оценява като аналитично) би показала доколко изводите ѝ се отнасят към езиковия развой изобщо или само към развоя на българския език. Винаги съм смятал, че появата и консолидацията на прякото допълнение е решаваща за възникването и консолидацията на номинативния езиков строй (в терминологията на континентивната типология). В такъв смисъл наблюдаваните от А. Попова явления може да са част от общото развитие на тая исторически възникнала (присъща само на номинативните езици) синтактична категория. Не трябва да забравяме обаче, че изместването на субекта надясно е стара черта на езиците, особено на езиците, използващи интензивно разнообразни причастни конструкции (бих ги нарекъл езици от причастен синтактичен тип), а това са предимно подчертано синтетични езици.

В контекста на новия статус на прякото допълнение А. Попова поставя „граматикализацията“ на местоименните форми при преходните глаголи, която фактически е проява на облигаторността на пряко допълнение“ (с. 67), „промяна в статуса на „дателното“ непряко допълнение“ (пак там), разколебаването на „границата между предикатив и подчинено изречение“, което „поддържа междинни, аморфни зони между глаголните центрове“ и „налага специфични групировки на членовете на изречението“ (пак там). Ако опростим и осъвременим представените от авторката примери, можем да обясним, че става дума за конструкции от вида *видяха коня, че бяга* или *видяха коня да бяга* вместо *видяха, че конят бяга* (според мене чисто формално последната не е по-малко аналитична от първите две; не съм сигурен дали между тях няма и някаква семантична разлика – срв. разликата между 'видяха кон, който бяга' и 'видяха как кон бяга' –

или дали не са само различна линейна проекция на една и съща четириизмерна ситуация).

В същия контекст е поставено и „отпадането на детайлната префиксация в българския език“ (с. 68). Явлението е илюстрирано в съпоставка с полски: на българските изрази с един и същ глагол-оператор *давам си сметка, давам заем, давам пари, давам смисъл* отговарят полски изрази, в които глаголът оператор (в случая етимологично еднакъв с българския) е с различни представки – *zdawać sobie sprawę, oddawać pożyczkę, wydawać pieniądze, nadawać sens*. За авторката различията тук са дълбоко структурни, а не стилистични (нещо, с което можем да се съгласим само отчасти – причините за конкретната лексикална съчетаемост на конкретна дума в конкретен език едва ли са само дълбоко структурни). Към тях тя добавя „загубата на релевантността“ на различни семантични признаци при българските глаголи, поради което на български отчасти или напълно се губи различието между *нося/возя, седя/стоя, поставям/полагам* и др.

Нейното обобщение, че „Операторите насочват поведението си по една нова линия, съвпадаща с най-общата характеристика на аналитизма – унифициране, нивелиране на дребни различия, максимална абстракция и обобщеност“ (с. 69) показва, че за нея всъщност аналитизмът е *семантична* (или почти семантична?) категория. По-скоро характеристика на семантиката на формата. Това и обяснява защо в много случаи отделни нейни наблюдения и изводи са в противоречие с класическата представа за аналитизъм, според която аналитизмът е формална характеристика, начин, по който дадена семантика се изразява или често не се изразява формално. Тоест според общоприетата представа за аналитизма той е характеристика на формата на дадена семантика, а според А. Попова – характеристика на семантиката на формата.

В книгата си *За аналитизма на българския език* А. Попова поставя редица сериозни въпроси, свързани не само с историята на българската езикова структура, но и с причината и механизмите на езиковия развой въобще. Тя радва читателя със задълбочен и своеобразен анализ на конкретен езиков материал от различни епохи, със смели изводи и оригинални хипотези. Точно затова читателят, особено изкушеният повече или по-малко в материята, дори и да не е съгласен с всички нейни предположения, представи и обобщения, е доволен, че е имал повод да се сблъска с важни и трудно решими теми за размисъл и с идеи, еднакво вълнуващи, независимо дали ще ги приемеш, отхвърлиш или ще отложиш възприемането им за по-добри времена.

Библиография

- Бело 2006: Р. Б е л о . За фразеологията в албански език. – *Проглас. Филологическо списание*. Велико Търново, 2006.
- Браунинг 1983: R. B r o w n i n g . *Medieval and modern Greek*. Cambridge, 1983.
- Вайда 2000: Э. В а й д а . Актантные спряжения в кетском языке. – *Вопросы языкознания*, 2000, № 3, 21–41.

- Гешев 1990: В. Гешев. Аналитизъм, безпадежност, изолация, деграматикализация. – *Български език*, 1990, № 4, 293–306.
- Гешев 1999: В. Гешев. Възможни старобългарски свидетелства за древни значения на индоевропейския винителен падеж. – *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, 1999 (XXIII), № 4, 96–103.
- Гешев 2007: В. Гешев. Ранноновобългарската падежна система. *Palaeobulgarica/Старобългаристика*, 2007 (XXXI), № 1, 40–64.
- Гешев 2009: В. Гешев. Книжовноезикови стилове на българския XVIII в. – *Съпоставително езикознание*, 2009, № 1, 23–53.
- Гешев 2010: V. Geshev. Parts of the sentence and case constructions: The case in Early Modern Bulgarian. – *Sintaksa padeža. Zbornik radova znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem Drugi hrvatski sintactički dani*. Osijek, 13–15 studenoga 2008. Uredile M. Birtić, D. Brozović Rončević. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Filozofski fakultet, Osijek, Zagreb, 2010, 77–88.
- Гълъбов 1949: Г. Гълъбов. *Турска граматика*. / G. Gılibof. *Türk dilbilgisi*. София, 1949.
- Ерхарт 1984: A. Erhart. *Baltské jazyky. Baltų kalbos. Baltu valodas*. Praha, 1984.
- Иванова 1988: Н. Иванова. Социолингвистична характеристика на южнославянските книжовноезикови контакти през XVII–XVIII век. – *Славянска филология*. Т. 19. София, 1988.
- Иванова 1990: Н. Иванова. *Кръстьо Пейкич в южнославянските книжовноезикови контакти от началото на XVIII в.* София, 1990.
- Иванова 1997: Н. Иванова. Смесените книжовноезикови типове и барокът. Българската разновидност на южнославянския „илирийски език“ през XVII–XVIII в. – *Съпоставително езикознание*, 1999, № 3, 100–129; № 4, 53–83.
- Йесперсен 1969: O. Jespersen. *Language: its nature, development and origin*. London, 1969. [Първо издание: London, 1922].
- Климов 1977: Г. А. Климов. *Типология языков активного строя*. Москва, 1977.
- Младенова 2008: М. Младенова. Глаголът *mít/имам/иметь* в преводи между славянските езици (чешки, български и руски). – *В търсене на смисъла и инварианта. Сборник в чест на 80-годишнината на проф. Дина С. Станишева*. Съст. Я. Бъчваров, М. Виларова, Й. Трифонова. София, 2008, 249–266.
- Попова 1983: А. Попова. Аналитизъм и предложна система. – *Съпоставително езикознание*, 1983, № 1, 44–55.
- Станишева 1966: Д. С. Станишева. *Винительный падеж в восточнославянских языках*. София, 1966.
- Станишева 1981: Д. Станишева. Смыслоразличителната роля на лексикалните елементи в синтактични единици в българския език като аналитичен. – *Българистични изследвания. Първи българо-скандинавски симпозиум, 24–30 септември 1979 г. СУ „Климент Охридски“*. София, Факултет по славянски филологии, 1981, 29–37.
- Станишева 1986: Д. Станишева. Локална оппозиция падежей ВИН : ЛОК в историята на българския, древнеруския и белоруския език. – *Годишник на Софийския университет*. Факултет по славянски филологии, LXXVI, 1982, № 1. София, 1986, 110–118.

e-mail: vgeshev@slav.uni-sofia.bg